

- EUCLIDES. *Elementos*, Madrid, Gredos, 1991.
- DESCARTES, *La Geometria*, Madrid, Alfaguara, 1981.
- DUHAM, WILLIAM. *Viaje a través de los Genios*, Madrid, Ed. Pirámide, 1992.

El camí de Descartes cap a la Filosofia

Gonçal Mayos
Professor d'Història de la Filosofia Moderna
Universitat de Barcelona

René Descartes és considerat el creador de la filosofia moderna i com un filòsof modern modèlic. Això vol dir moltes coses que ara no podem detallar, només en ressaltarem una que de vegades s'oblida: com molts autors del s.XVII i moderns en general la seva preocupació autènticament filosòfica està íntimament vinculada a la preocupació bàsicament científica. En el cas de Descartes fins i tot podem dir que la preocupació més típicament filosòfica depèn i es desenvolupa després que la científica.

Per suposat en el segle XVII, quan la Revolució científica encara no havia triomfat del tot, ciència i filosofia eren dues activitats intel·lectuals pràcticament indiferenciades i indiferenciables. Com a molt es parlava de filòsofs naturals o de matemàtics per a referir-se a aquells que es preocupaven sobretot pels camps que avui anomenem de les ciències físico-matemàtiques, si bé sovint també s'interessaven, sense tenir massa consciència de la seva diversitat, per camps esotèrics, alquímistsics o fantasiosos (el matemàtic i astrònom Kepler n'és un exemple i el mateix Newton tampoc no escaparà a aquest costum). D'altra banda, cal tenir en compte que també s'anomenaven filòsofs naturals molts autors completament immersos en paradigmes filosòfics tradicionals com l'escolasticisme aristotelitizant.

En el segle XVII, era força típic dels grans filòsofs moderns interessar-se profundament i, fins i tot, predominantment per problemes científics i tractar-los amb els mètodes matemàtics o, fins i tot, experimentals. Les raons són, en primer lloc, que no es donava l'especialització actual que fa que tothom sàpigui només del seu camp d'estudi, però sobretot, l'estreta vinculació típicament moderna entre el Projecte de la nova ciència físico-matemàtica amb una filosofia que

n'havia de donar el fonament¹ i estendre els seus valors i èxits a la resta dels camps culturals. Com hem dit, Descartes n'és un exemple fins al punt que, en els seus començaments, afegeix la seva devoció per les matemàtiques, un cert perjudici en contra de la filosofia a la qual identifica amb la metafísica escolàstica.

No ens ha d'estranyar, per tant, que en el Discurs del mètode valori de manera tant contrastada filosofia i matemàtica. De la filosofia en fa un comentari molt crític i irònic (que encaixa molt amb el seu actual prestigi): "la filosofia -digu- proporciona mitjans per a parlar amb versemblança de totes les coses i per a fer-se admirar dels menys savis"². L'acusa, per tant, de no ser un autèntic coneixement i de només servir per entabanar i enganyar els crèduls o no educats. No cal dir que més endavant canviarà radicalment d'opinió però, ja no es referirà a la filosofia tradicional escolàstica, sinó a la naixent filosofia aliada amb la Nova Ciència.

Molt al contrari, manifesta que ja des de la infància "sobretot m'agradaven les matemàtiques, degut a la certesa i evidència dels seus raonaments"³. Li agradaven per aquest rigor fins i tot abans d'adonar-se de tot el seu potencial i, per tant, abans de prendre-les com a model de rigor i com a base del seu mètode. Per això afegeix: "però encara no havia advertit el seu veritable ús, i pensant que només servien per a les arts mecàniques"⁴ em sorprenia que amb uns fonaments tant fermes i sòlids, no s'hagués construït res més elevat al seu damunt."⁵ Aviat però, Descartes va descobrir que precisament la revolució científica aleshores en curs estava intentant construir sobre elles la moderna ciència.

Com veiem Descartes, malgrat una formació força tradicional, s'interessa aviat per les matemàtiques, a les quals valora com el model de rigor que cerca en la resta de sabers. Precoçment (no era gaire més gran que vosaltres) va solucionar alguns problemes matemàtics importants i es va guanyar un cert prestigi. I, una mica més tard, començà a aplicar les matemàtiques a l'estudi de la física dintre ja del naixent paradigma de la Nova Ciència, desenvolupada a partir de Copèrnic per autors com Galileu o Kepler.

¹És a dir, en donés la base racional més profunda, darrera i inquestionable.

²AT. VI, 6.

³AT. VI, 7.

⁴Simplement per a fer màquines o per a aplicacions tècniques.

⁵AT. VI, 7.

Ara bé Descartes no era del tipus que es conforma amb èxits parcials, el 1619 concep un ambiciós projecte d'una ciència universal inspirada en les matemàtiques que inclogués tots els sabers. Va tardar nou anys en concretar el seu projecte (mentrestant havia continuat la seva trajectòria plena d'èxits dintre del paradigma de la Nova Ciència). El 1628 (vivint ja a Holanda) escriu les Regles per a la direcció de l'esperit. Descartes hi pretenia oferir (basant-se en les matemàtiques) una metodologia alternativa a l'aristotèlica, de manera similar a com la Nova Ciència havien ofert una nova física o astronomia. Sobre aquesta nova metodologia d'aplicació universal s'havia de construir aquella ciència que sistematitzés tots els sabers.

Amb aquesta obra, Descartes mostra que està plenament immers en la mentalitat i el model científico-matematitzant, i pensa que podrà convertir en ciència la resta de sabers (com s'havia fet amb l'astronomia o la física). Però alhora també mostra que s'ha fet conscient que no n'hi ha prou a aconseguir resoldre els problemes o oferir-ne explicacions útils, sinó que cal explicitar rigorosament la metodologia usada així com les raons del seu èxit. Per a dir-ho amb d'altres paraules: no n'hi ha prou a conèixer, explicar i dominar tècnicament sinó que també cal exposar perquè i en quines condicions es pot conèixer, quina és l'explicació correcta i com és possible el domini tècnic de la natura. Per aquest camí Descartes s'anirà internant en la filosofia pròpiament dita, si bé en aquest moment del seu desenvolupament intel·lectual el seu pensament està focalitzat en la perspectiva més específicament científica i en la qüestió del seu mètode. Com a prova que aquest mètode, en què està pensant en les Regles, està centrat en la qüestió científica podem constatar que, en les Regles, Descartes no hi inclou explícitament el dubte, el "cogito" o l'existència de Déu (que són els punts de la seva filosofia més famosos). Com podem veure Descartes no responia encara al tòpic actual que el valora sobretot com a filòsof preocupat per aquests temes.

D'altra banda però, sorprenentment, deixa inacabat el manuscrit quan només havia enunciat 21 regles de les 36 planificades, provocant una sèrie de qüestions molt debatides: ¿per què no les acaba? Si no ha pogut ¿per què? ¿Què fallava? Podem pensar que Descartes compren que la tasca que ha plantejat és pròpiament filosòfica i que sobrepassa la perspectiva de les matemàtiques. Decidiria, doncs, reflexionar més profundament i en una nova direcció la qüestió del fonament darrer de la ciència i la legitimitat del mètode matemàtic.

Ara bé, malgrat tot, continuava eficaçment amb el seu treball

pròpiament científic. Des de 1630 ha anat redactant la seva física⁶ i anatomia humana, Le Monde (Traité de la lumière. Traité de l'homme) però en 1633, davant la condemna de Galileu⁷, retira el llibre de la impremta i decideix no publicar-lo. Malgrat tot aquesta obra no es va perdre i ens ha arribat dividit en els dos tractats que el composaven i que foren publicats pòstumament. Malgrat la prudència davant la condemna de Galileu i amb ell de la corrent més valuosa de la Nova Ciència, Descartes no va deixar el treball científic. Així, uns anys més tard (1637), decideix publicar els apartats que considera més assolits del seu treball científic: la geometria que avui anomenem cartesiana, l'òptica i els meteors i adjuntar-hi una introducció presentació que anomenarà: Discurs del mètode.

En aquest llibre ens trobem amb algunes sorpreses, Descartes resumeix la complexitat inacabada de les Regulae en quatre regles anomenades "del mètode" molt generals i abstractes però, en contrapartida, hi inclou els punts cabdals que l'han fet més famós. Aquí és on apareix el Descartes més conegut però potser tampoc de la manera que esperem. Així presenta "la seva filosofia": "no sé si dec exposar-vos les primeres meditacions que vaig fer [a Holanda] perquè són tan metafísiques i tan fora del corrent que possiblement no siguin del gust de tothom. No obstant, i per tal que es pugui jutjar si els fonaments que he adoptat són suficientment fermes, em trobo obligat, d'alguna manera, a parlar-ne."⁸ Podem pensar que aquesta prevenció no ve tant per por a no ser comprés sinó perquè Descartes se n'adonava que penetrava clarament en el camp de la metafísica i la filosofia més abstracta. De totes maneres la part més coneguda de la seva filosofia només ocupa en el Discurs una de les sis parts que té. L'exposició és molt breu i ràpida: Dubte (10 ó 15 ratlles, no hi ha l'argument del geni maligne, ni del Déu enganyador i només el del somni), Cogito (15 ó 20 ratlles, bàsicament dedicat a definir el jo com a ser pensant)⁹, existència de Déu (5 ó 6 planes, pressuposa que no pot ser enganyador, no ho tematitza explícitament tot i que assenyalava que és condició per a qualsevol veritat).

⁶En la carta del 13-11-1629 escriu a Mersenne: "enloc d'explicar només un fenomen, m'he decidit a explicar tots els fenòmens de la naturalesa, és a dir, tota la Física."

⁷En especial el Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo, tolemaico e copernicano (1632). Molts autors argumenten l'excessiva por de Descartes a ser criticat per l'església, ja que Mersenne i altres van defensar Galileu a la mateixa època sense massa perill.

⁸AT, VI,31.

⁹Cogito i dubte es formulen en un mateix paragraf i íntimament relacionats.

Evidentment encara no som en les Meditacions metafísiques on Descartes desenvoluparà llargament i de manera més complexa aquestes idees. Tampoc no som en els Principis de filosofia que és la seva obra destinada a presentar el conjunt del seu sistema -com un manual universitari- incloent la seva metafísica i teoria del coneixement i la totalitat de la seva filosofia natural. En aquestes obres és on Descartes desenvolupa més llargament la seva filosofia i els llocs comuns que tots coneixem.

Ara bé, com hem vist molt breument, en el desenvolupament intel·lectual de Descartes hi ha una complexa evolució que hem qualificat de força típica dels grans autors moderns ja que uneix la preocupació i l'activitat més científico-positiva i la filosòfico-metafísica. És clar que totes dues tenen molt a veure i en el cas concret de Descartes la preocupació filosòfica es desenvolupa clarament amb posterioritat i a partir de la preocupació científica. ¿Per què? Aquesta és la nostra pregunta. Intentarem donar breument algunes raons.

Sembla clar, en primer lloc, que per a Descartes la preocupació més pròpiament filosòfica comença quan manifesta la seva gran ambició en favor de les expectatives de la nova-ciència fisico-matemàtica. És a dir va penetrant en la filosofia en la mesura que ja no s'accontenta amb fer avenços parcials sinó que vol constituir una ciència i un mètode universals que uneixin i s'apliquin per igual a tots els sabers sense excepció a partir del model de la matemàtica¹⁰.

En segon lloc, Descartes pensa que, amb aquest esforç de globalització, el nou paradigma científic superarà les grans dificultats per a ser acceptat. D'una banda, s'imposarà per la mateixa universalitat i coherència dels seus èxits, però també: per oferir tota una nova visió de l'univers que sigui una autèntica alternativa global a la escolàstico-aristotèlica.

Hem de pensar que en aquest moment la nova ciència no està encara consolidada i es debat en constants polèmiques i crítiques. Encara més, amb la constatació dels seus èxits i creixent reconeixement, els seus enemics s'han anat unint i movilitzant en contra seva i ara són més perillosos que mai (mort a la foguera de Bruno, condemna de Galileu). Podem pensar que,

¹⁰ Certament a l'època les matemàtiques s'estaven aplicant amb força èxit tant a l'astronomia i els moviments celestes, com als moviments i fenòmens físics terrestres (encara que la unitat plena de tractament només s'assolirà amb Newton, s'està ja en el camí).

en la primera meitat del s.XVII, la Nova Ciència està amenaçada i que Descartes pren consciència d'una mancança que en el seu temps no es perdonava. No n'hi ha prou, en el s.XVII, en constatar que una determinada explicació funciona i, fins i tot, que permet fer desenvolupaments tècnics valuosos. També cal demostrar la racionalitat plena d'aquella manera d'encarar els problemes, demostrar que té un fonament darrer inqüestionable i rigorós, que és veritable remuntant-se fins als seus principis i mostrant que són indiscutibles i vàlids per si mateixos.

Naturalment aquesta pretensió és molt ambiciosa i ens obliga a anar fins els primers principis del coneixement i, fins i tot, els metafísics. Podem dir, en quart lloc, que Descartes pretén fer en favor de la Nova Ciència una fonamentació filosòfica equivalent però superior (demostrant que és la veritable, mentre que l'escolàstica és falsa) a la que disposaven els paradigmes contraris aïfancats en la metafísica escolàstico-aristotèlica. Descartes pensa que part de les crítiques a la Nova Ciència es resolldrien quan s'explicités aquesta fonamentació que ell ja intuïx. Això és el que pretén en les Meditacions metafísiques i, per això, en el Discurs del mètode la seva filosofia i teoria del coneixement són presentades introduint i conjuntament a uns tractats científics.

Ara bé per aquest camí, naturalment Descartes es va ficar en uns altres problemes molt complexos, perquè, com és evident, la fonamentació adequada i pensada per a la Nova Ciència fisico-matemàtica no podia ser reconeguda i acceptada fàcilment per aquells que negaven aquesta mateixa ciència. Els enemics de la Nova Ciència van ser també els enemics de la nova filosofia cartesiana i, fins i tot, més perquè aquesta darrera atacava més directament les seves bases ideològiques i religioses. Com veiem, per aquest camí, Descartes també va fer una revolució filosòfica paral·lela i solidària a la revolució científica. Buscant la fonamentació darrera sense prejudicis, autoritats ni principis dogmàtics va haver de rebutjar l'escolasticisme mitjançant un expedient que ha fet córrer molta tinta: el dubte hiperbòlic i radical. És a dir, dubtar sistemàticament de tot el que no manifesti la seva indubtabilitat, és a dir només pel dubte davant el que sigui absolutament inqüestionable. Naturalment això sempre ha estat acusat d'escepticisme per molt que Descartes sempre afirma que ho ha fet no per a quedar-se en el dubte con els escèptics sinó per a trobar finalment una veritat autènticament sòlida i eliminar llavors per sempre els dubtes en filosofia i en ciència.

Ja sabem que aquesta veritat indubtable la troba en el mateix jo o subjecte que fa el dubte i que cerca el coneixement veritable. Es pot dubtar

de tot, però mai no de que dubtes en tant que dubtes i, per tant, de l'existència d'aquest ser pensant que dubta. Així arriba al **cogito** com a primera veritat. Ara bé no tot acaba aquí, Descartes es veu obligat a continuar perquè aquest jo pensant finit malgrat ser la primera veritat no pot ser considerat la darrera causa de tot ni, fins i tot, de si mateix. Per aquest motiu es veu obligat a postular l'existència de Déu com a ser perfecte, infinit, no enganyador i, per tant, legítimador del coneixement que del món té aquell jo pensant.

Bé, així hem arribat a la filosofia de Descartes des de la seva ciència, encara que en el seu temps (repeteix) les dues coses no es diferenciaven del tot. Descartes, per a fonamentar de manera metafísica la Nova Ciència es veu obligat a plantejar l'artifici del dubte hiperbòlic. Pel seu mitjà trobarà el jo pensant com la primera veritat però, no podrà anar més enllà, si no fa el salt a l'infinit garantidor del saber i la ciència d'aquest subjecte pensant. Crec que en aquest complex tramtat tant solidari entre ciència-dubte-jo pensant i Déu hi ha gran part del valor de Descartes com a creador de la filosofia moderna.